

MUHTAR AVEZOV'DA MİLLİ KİMLİK ARAYIŞLARI

Halkların ve İmparatorluk bakiyesi toplulukların bu gün kullandığı anlamda millet durumuna gelebilmeleri, o insan topluluğunun sinelerinden çıkan aydınlarını akli ve hissi faaliyetlerine ihtiyaç gösterir. Çünkü milletler, insan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekana ait özellikler ve tarih tecrübeleriyle kendilerine has bir terkibe ulaşmaları neticesinde ortaya çıkan ve gelişmeye açık terkip hüviyetini taşırlar. Bu terkip bir tekevvünün tabii sonucudur. Bu terkipte aydınların fonksiyonu, ait oldukları insan topluluğunda söz konusu tekevvünde yer alan değerler bütünü; insan-mekan ilişkisi, insanlar arası ilişkinin mahiyeti ve istikameti, geleceğe ait endişeleri beyin-kalp diyalogu kurarak gözler önüne sermek ve böylece de o topluluğa has tekevvünün şartlarını ve gelişme istikametini ortaya koymaktır. Bütün bu faaliyetlerde de Batı örnek alınmaktadır. Çünkü Rönesans'tan itibaren başlayan arayışlar XVII-I. yüzyıldan itibaren kendilerine has tekevvünün şartlarını tespiti ve ortaya koymaya yönelmiştir. Her insan topluluğu kendi dilini, kendi geçmişini, kendi dini yaşama tarzını, ortak hayatlarını düzenleyen değerlerinin ve üzerinde yaşadıkları mekanla ilişkilerini akli ve iradi olarak araştırmaya koyulmuştur. Bu akli ve iradi faaliyet sanata has duyarlılık ve "ben" merkezli kalbi yorumlarla birlikte yürütülmüştür. Yani beyin-kalp diyalogu kurularak söz konusu terkipte yer alan unsurlar değerlendirilmiş, kendilerine mahsus tekevvünün istikameti, tabii akış çizgisi belirlenmiş ve buna göre de sosyal kurumlar bütününe vücut verilmiştir. Batının XIX. yüzyıldan önceki son dört yüz yıllık tarihini bu arayış ve gayretle şekillendirir. Bir topluluğun millet haline yükselebilmesi güç bir iştir; sözünü ettiğimiz ilişkiler ağını beyin-kalp diyalogu kurarak araştırmaya, hissetmeye ve bunlar üzerinde zamanın ihtiyaçlarına göre düşünmeye ihtiyaç gösterir.

Ata yurdu Orta Asya'da böyle bir faaliyetin gerçekleşmesine imkan verecek malzeme var mıdır ve böyle bir faaliyet olmuş mudur? Görülebildiği, eserlerden öğrenilebildiği, sezilebildiği kadarıyla XIX. yüzyılda büyük Türkistan toprağı, destan ikliminde yaşayan insanı, sürdürülen hayat tarzının iç dinamikleri, nesilden nesle zenginleştirilerek ve kristalize edilerek aktarılan kültür değerleri, mekan ve insandan has zevki ve dil zenginliğiyle ciddi ve büyük milletin vücut bulabileceği münbit bir zemindir. Ancak bu zeminde

Prof. Dr. Şerif AKTAŞ

Ahmet Yesevi Ü. Sos. Bil. Enst. Müdürü

millet fidanının yükselmesine, yetişmesine izin verilmemiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında Rusya'nın Türk'e düşmanlığı vardır, bu sebeplerin başında zamanın ihtiyaç ve gereklerine göre kendi zenginliklerine yönelmede ve değerlendirmede bugün şansızlık deyip geçiştirdiğimiz kötü şartların bir araya gelmesi vardır. Zira XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında büyük Türkistan'ın sahne olduğu mücadeleler, millet haline gelme gayretleri Rusya'nın açık ve gizli müdahaleleriyle başarısızlıkla neticelenmiştir. Ancak bu başarısızlıklar ve ihanetler sözü edilen kültür değerlerini, millet haline dönüşmeye hazır her türlü malzemeyi ortadan kaldırmaya yetmemiştir. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında beyin-kalp diyalogu kurarak kendi tarih tekevvününün şuuruna varmak isteyen aydın hareketleri acımasız silahlı güçlerle susturulmuştur. Komünizmin vaat ettiği hayaller de bu mekanın aydınlarının bir kısmını oyalamıştı; bu hayale karşı koyanları da komünizm diktası şiddetle cezalandırmıştır. Ancak her şey rağmen kendi varlığını ve kimliğini koruma mücadelesini sürdüren, bu uğurda kendilerini feda eden aydınlar, idealistler, derece farkıyla, Orta Asya'da bugün kardeş kırgınlığı, küskünlüğü ve rekabet duygusu ile farklı devletler halinde siyasi bağımsızlığına kavuşan toplulukların milli kimlik arayışlarını sürdürmüşlerdir. Muhtar Avezov de bunlardan biridir. Ama Avezov, gönlünü umumi Türkçülük ateşiyle alevlendiren bir Şokay, bir Mağcan değildir. Hatta Ahmet Baytursunov, bir Miryakup da değildir. Onun filozof veya sosyolog olduğunu söylemek de bir anma toplantısı sınırlarını aşamayan hükümler arasındadır. O her şeyden önce bir Abay yorumcusudur. Abay'da Kazakistan coğrafyasına has bir dikkatle Türkistan kültürüne bakan ve onu değerlendiren bir insandır. Kazakistan'ı, Kırgızistan'ı, Özbekistan'ı hatta Türkmenistan'ı bugünün siyasi haritasındaki sınırlarına bakarak ayrı ayrı düşünmek bu memleketlerin yetiştirdiği gerçek aydınları ve onların üzerinde durdukları problemleri anlamamağa sebep olur. Bugün Kırgız yazarı olarak bilinen Aytmatov'u Kırgızistan coğrafyasına hapsedmek, bu büyük Türk yazarına ihanet olur. Orta Asya'da yetişen ciddi şair, yazar ve sanatkarları uzun asırların Türkistan olarak adlandırdığı bir kültür mekanında, bir Türk kültürü mekanında insanın sahip olduğu kültür zen-

ginliklerini, tarihi zaman içinde insanın mekanla bütünleşmesini dile getirir, hikaye eder ve farklı açılardan yorumlar. Bugün 100. Doğum yılı kutlanan Avezov, Kazakistan coğrafyasına has bir dikkate ve hassasiyetle büyük ve ebedi Türkistan'ın problemlerini, sahip olduğu değerler ve özellikleri üzerinde duran Türk dünyasının ciddi bir entelektüel, seçkin bir evladıdır.

Az önce onun Abay'ın izinden gittiğini, Abay yorumcusu olduğunu söyledik. Zaten dünya dillerine çevrilen eserinin adı da Abay Yolu'dur. Abay ne yapmak istemiştir? Genel Türk Tarihi içinde Kazakların yerini ve değerini belirlemeğe gayret eden Abay, Kazak halkının yaşama tarzını kendi kültür değerlerinden uzaklaşmadan yeniden düzenlemesini ister, o bugünkü Kazakistan bozkırlarında sürdürülen göçebe hayatın bozulmuş yönleri üzerinde durur. Kazak insanının çağdaş medeniyetin mahsulleriyle tanışarak hayatını yeniden düzenlemesini ister. Boylar arasındaki kavgaların Kazak toplumunun gelişmesine engel olduğunu ileri sürer. Boylar arasındaki ilişkiler de örfün istismar edildiğini, şahsi çıkarlar adına halkın zor durumda bırakıldığını belirtir. Kazak insanının boy taassubu yerine adalet fikrini koymasını; alışılmış göçebe hayatının sağladığı kolaylıklar yerine yerleşik toplumlarda görülen ilişkilerin yerleşmesini teklif eder. Sahip olunan kültür değerlerinin zamanın ihtiyaçlarına göre yorumlanarak sürdürülmesi gereğini ileri sürer. Bütün bunların gerçekleşmesi için de eğitimin şart olduğunu belirtir. Eğitim, Kazak insanını uykudan uyandıracak tek vasıta. Abay'a göre eğitilmiş insan sahip olduğu değerleri yeniden yorumlayacak, onların gerçek kıymetini anlayabilecek, çağının insanı olmanın şuuruna erecektir: bu şuurla tarihini, dilini, geleneğini de değerlendirebilecektir. Abay, Kazak insanına kendi içine kapalı göçebe kültürünün zaman içinde kalıplaşmış alışkanlıklarından çağdaş hayata geçişi teklif eder. Bu geçişte büyük Türkistan kültürüne bağlılığı, onun millete vücut veren asli değerler konusunda hassasiyeti dikkati çeker.

Bütün bu hususiyetleriyle Abay, bizde yenileşme dönemindeki ciddi insanları düşündürmektedir. Abay'ın ismi ve eserleri etrafında bir mektep oluşmuş, bu mektebe mensup insanlar Kazak dilini, Kazak tarihini ve kültür değerlerini eser ve çalışmalarlarıyla incelemeye ve yorumlamaya başla-

mişlardır. Böylece yazılı Kazak edebiyatı, kültürü ve düşüncesi yeni bir merhaleyi idrak etmiştir.

İşte Avezov Abay'ın düşünce ve tekliflerine samimiyetle bağlı biridir. Zaten çalışmalarının büyük bir kısmını Abay'ı tanıma ve tanıtmaya ayırmıştır. Onu dünyaya tanıtan eserinin adı da Abay Yolu'dur. Bu romandaki Abay tipi, Abay'ın da, Avezov'un da teklif ve düşüncelerini aksettiren Kazak toplumu için yeni bir insandır, yeni bir tiptir. Bunun Abay ile alakası ayrı bir konudur. Bize Avezov onu roman kahramanı olarak sınımlamaktadır. Biz de romanın dünyası içinde onun özelliklerini ifade edelim. Bu yeni insan Ulcan gibi, Zerre gibi ananevi kültürü müspet yönüyle nesilden nesle aktaran kadınların şefkat dolu terbiyesiyle yetişir. Zira ananevi sözlü kültür iyiliği, güzelliği, gerçek anlamda insan sevgisini telkin eder. Gezgin halk şairlerinin, destan ve masal anlatıcılarının mertlik ve doğruluğu öğütleyen sözleri, onun Semey medresesinde öğrendiklerini zenginleştirir. Kavga dışında kabile büyüklerinin hikmetli sözlerinden çıkarmasını da bilen Abay, sürdürülen hayatın gerçeği ile sözlü kültürün öğrettiği ve telkin ettiği hususlarla uyuşmadığını görür. Bu çatışmanın göçebe Kazak halkına zararlarını müşahade eder. Halkın içinden çıkan doğru ve yiğit insanların çektikleri eziyetlerin temelinde çıkar endişesinin körüklediği boy çatışmalarının bulunduğunu tespit eder. Abay, kendi çevresindeki insanların hayat hikayelerinden hareketle Kazak toplumunda aile kurumundaki eksiklikleri, yanlışlıkları da gözler önüne serer.

Böylece Abay Yolu romanın olay örgüsü, göçebe hayatı sürdüren Kazak hayatının tenkitine ayrılmıştır. Eser tenkitçi-gerçekçi bir dikkatle kaleme alınmıştır. Tenkit edilen Kazak toplumunun değişmesi istenmektedir. Değişme istikameti ve modeli Abay adlı kahramanın şahsında ifade edilir. Halkın sahip olduğu değerlere saygı, boy ayrımı yapmadan bütün halkı kucaklayan adalet duygusu, batıdan gelen unsurlarla Kazak halkına ait kültür değerlerinin üst seviyede yorumlanarak bozkır ruhunun üstün değerlerini insanlığa tanıtmaya ve kazandırma gibi konular burgulanan hususlardır.

Bütün bunlar bizde açık ifadesini Z. Gökalp'ta, hatta Mehmet Akif te ve Türkiye'de yenileşmeyi gerçekleştiren insanlarda bulan teklif ve düşünceleri hatırlatmaktadır. Abay'da da, Avezov'da da halkın sahip olduğu değerleri çağ-

daş denebilecek dikkat ve hassasiyetle yorumlamaya gayret ederler.

Denilebilir ki; Avezov, Abay Yolu romanında, Abay adlı roman kahramanı ile göçebe toplumdaki millet haline dönüşmede varlığı zaruri olan yeni insan tipini ortaya koymuştur. Bu insan akli ve iradi faaliyetleriyle hem kendini hem toplum hayatını düzenlemeye taliptir. Onun aynı dikkatle Kazak medeniyeti tarihine yaklaştığı ortaya koyan eseri 1926'de yazdığı Kazak Edebiyatı Tarihi'dir. Bu eserinde Kazak halkı arasındaki sözlü edebiyat ürünlerinin yazıldığı dönemde geçerli ilmi usullere bağlı kalınarak tasnif edilip değerlendirildiği dikkati çekmektedir. Böylece Avezov, Kazak halkının daha yerinde ve doğru ifadeyle Türkistan Türk'ünün sözlü anane içindeki yüksek edebiyata has bir edebi kavuştuğunu hem anlar, hem de anlatır.

Az önce sözünü ettiğimiz yeni insan kendisini ifade edecek edebiyat ve sanat dili arar. Bu, bizde de böyle olmuştur. Ziya Gökalp çevresinde "yeni insan", "yeni lisan" anlayışıyla birlikte ele alınmıştır. Avezov daha şanslıdır. Türkistan denilen büyük mekanda sözlü edebiyat ananesi çevresinde yüksek seviyedeki edebi eserlerde görülebilen edebi dil teşekkül etmiştir. Bu dünyada örneğine pek az rastlanılan bir hadisedir. Ayıtış (atışma) geleneği çevresinde hayatı her türlü görünüşüyle ifade eden, farklı şiir formları çevresinde değişik ruh hallerini dile getiren sözlü edebiyatın tabii sınırlarını aşan dil malzemesini Avezov romanında ve tiyatrolarında rahatlıkla kullanır. Aynı rahatlığı Aytmatov'da da görmekteyiz. İşin edebiyatla ilgili teknik tarafını bir tarafa bırakıp Avezov'un, Kazak halkının kendisini nesirle, hususiyle romanla ifade edeceği dili bulduğunu ve kullandığını söyleyeceğiz. Bir millet için yazı dilinin, olgunlaşmış edebi nesir dilinin önemini hatırlayınca Avezov'la gerçekleşene işin önemi daha iyi anlaşılır.

Avezov'un roman, hikaye ve tiyatrolarında karşılaştığımız edebiyata has anlatma ve ifade tarzı, Abay tipinde olduğu gibi mahalli ve yerli olanla batılı edebi romanın birleştirilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu anlatma tarzı millet devrinin hususiyetlerini aksettirir; bizde, bizim hayatımıza ait hususilikleri anlatan hikaye ve romanın ortaya çıkması için Memleket Edebiyatı anlayışının yaygınlaşmasını bekler. Avezov'un hikayelerinde karşılaştığımız anlatma tarzı ve

hikaye yapısı bize Refik Halid, Yakup Kadri, Ömer Seyfeddin'i düşündürmektedir. Batılı hikaye tekniği içinde yerli ve mahalli malzemeyi kullanma da memleket edebiyatı çizgisinde bir zevk olgunluğuna ihtiyaç gösterir.

Avezov'un hikaye ve romanlarında batılı teknik çevresinde gerçekleştirilen mekan-insan ilişkisi Kazakistan coğrafyasının insan manzarasını ve bu insanın sözü edilen coğrafya ile bütünleştiğini gözlet önüne sermektedir. Bu eserlerde coğrafyanın vatan haline getirilmesi edebi türün imkanları ölçüsünde dile getirilmiştir. Ayrıca Kazak halkının yaşama tarzına hakim değerler hayatın tabii akışına has canlılık içinde anlatılmıştır. Yani Avezov, XIX. yüzyıl sonları XX. yüzyıl başlarında Kazak halkını bir arada tutan, tarihi zaman içinde kazanılmış kültür değerlerini gözler önüne serer; bunların kaynaklarını gösterir; gelişme istikametini sezdirir. Bu konuda o, folklorik malzemedir, tarihi destanlardan ve menkıbelerden batılı ölçüde, usta romancı dikkat ve hassasiyeti ile yararlanır.

Bütün bunlardan daha önemli olan, sözü edilen farklı unsurlara, bir terkip içinde değer kazandıran kaynağını büyük Türkistan'da gelişen aşk medeniyetinden alan bakış tarzıdır. Bu noktada aşk medeniyetinden kısaca da olsa söz etme ihtiyacını duymaktayım.: Bu medeniyetin belirleyici ve ayırıcı özelliği varlık alemine, insana ve olaylara frenlerin transandantel dedikleri rafine ve üstün dikkat ve hassasiyetle yaklaşma, aynı dikkat ve hassasiyetle onları yorumlama ve ifade etmedir. Büyük Türkistan bu aşk medeniyetinin menşesidir, beşiğidir. Bu medeniyet XI-XII. yüzyıllarda Türk-İslam rönesansı çevresinde, her türlü bağnazlıktan uzak ciddi eserlerini ortaya koymuştur. Denilebilir ki, İslam dini bu coğrafyada kendini aşkla ifade edecek bir zemin bulmuştur. Dini ve dünyevi değerleri orijinal bir terkibe kavuşturan bu aşk hali insanın kendini aşmasına ve kendi varlığında derinleşmesine zemin hazırlar. Anadolu coğrafyasının Türk vatanı haline dönüşmesi, Orta Doğu ve Balkanların Türk mührü ile damgalanması ve bu aşk medeniyetine bağlı insanlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu medeniyetin siyasi alanda en büyük temsilcileri Selçuklu ve Osmanlı devletleridir. Kaynak kuruyunca dinamizm de kaybolur, sosyal kurum ve kuruluşlar kalıplaşmaya başlar. Türk-İslam mimarisinin,

Klasik Türk Musikisinin ve Klasik Türk Şiirinin özünde bu medeniyete has duyuş tarzı ve kendini ifade etme gayreti vardır. Türkün ayak bastığı her yerde nasıl Köroğlu ve Hoca Nasreddin ve Korkut Ata veya Alpamışla karşılaşıyorsak, bu aşk medeniyetinin kültür hayatımızın derinliğine sinmiş izleriyle de karşılaşmaktayız. Nu medeniyette taklit değil tecrit esastır. Düşünce, duygunun imbiğinden arıtılır, rafine haline getirilir ve hatta yüceltilir. Çok defa mısra ve ezgilerle ifade edilir. Bu bakımdan da Türk İslam mimarisi şiire has ruh halinin mimari malzemede ifadesidir. Bu medeniyette tebliğ ve açıklamanın yerini hissettirme ve telkin, açık ifadenin yerini sembol alır. Düşünce musikideki ses dalgalarında varlığını hissettirir.

Aşk medeniyetine ait özellikleri böylece kısaca da olsa tespit ettikten sonra bir daha Avezov'un Abay Yolu adlı romanına dönelim. Avezov'un romanında baştan sona kadar şiire ve özellikle de müziğe ayrı bir değer verdiği dikkati çekmektedir. Hatta kahramanları şiir ve musikiyi sevenler ve sevmeyenler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Şiir ve musikiyi sevenlerin eserinde müspet, sevmeyenlerin ise menfi rollerle karşımıza çıktıkları dikkat çekmektedir. Aslında "Abay Yolu" adlı roman bütünüyle bu kahramanların mücadelesine ayrılmıştır. Ve eserin derin yapısındaki çatışmayı bu hususun beslediği, zenginleştirdiği dikkati çekmektedir.

Muhtar Avezov belki bilerek, bizim kanaatimize göre daha çok sezerek yukarıda sözünü ettiğimiz aşk medeniyetine has bir duyarlılıkla kendisine üstat olarak kabul ettiği Abay'ın hayat hikayesinden yararlanarak ortaya koyduğu aynı adlı kahraman çevresinde XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başında Kazak sosyal hayatım bütün olarak hikayeleştirir. O, bu eserine kendisini koymuştur. Farklı eserlerinde, yazılarında, çalışmalarında söyledikleri, ortaya koydukları üzerinde durduğumuz romanda terkip halinde karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bunlar, Muhtar Avezov'un Kazak halkını millet haline getirebilecek değerler üzerinde durduğunu ve bunları edebi eserin verdiği imkanlardan yararlanarak ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple Avezov Kazak halkı ve Türk dünyası için önemli isimlerden biridir.